

316.74.001-054.72(477)

Л. В. Черній

ВПЛИВ НАУКОВИХ ЗДОБУТКІВ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ В ЕМІГРАЦІЇ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

На початку ХХ століття українське суспільство переживало тяжкі національно-політичні зміни. У цей час велика кількість українських науковців змушена була емігрувати закордон, де активно працювала над формуванням і розвитком української соціологічної думки.

Ключові слова: еміграція, українська соціологічна думка, суспільство, науковці.

Постановка наукової проблеми. Необхідність дослідження історії становлення та динаміки розвитку української соціології зумовлена, насамперед, процесом демократизації і становлення незалежності України. У період збереження суверенності та національно-культурного відродження потреба в знаннях власної історії, культури, науки набуває особливого значення. Ці знання забезпечують генетичний зв'язок минулого, сьогодення і майбутнього.

Соціологічна думка в Україні протягом усієї її історії поєднувала в собі універсальне з національним: перше виявлялося у використанні та подальшому розвитку провідних соціологічних теорій, методів дослідження, ідей західноєвропейських та американських учених, друге – у тісному поєднанні з національно-визвольним рухом, соціально-політичним життям, творчою спадщиною видатних представників українського суспільства. Тому дослідження історії виникнення й розвитку соціологічної думки в Україні, вплив наукових здобутків українських вчених поза межею країни, стає дуже актуальним.

В історії української соціологічної думки виокремлюють два загальних періоди її розвитку: протосоціологія та академічна соціологія. Протосоціологія охоплює період від виникнення перших примітивних уявлень про світ людини до моменту появи соціології як самостійної науки (О. Конт). Академічна соціологія охоплює період з моменту появи системи О. Конта до наших днів.

Розробки західно-європейських та американських вчених-соціологів знайшли відгомін і в українській соціології. Не можна залишати без розгляду внесок українських соціологів у становленні соціологічної науки, оскільки знання про соціологію, як науку будуть не достатньо повними.

На сьогоднішній день, здобутки українських вчених у галузі соціології майже невідомі, оскільки у всі часи їх імена замовчувалися, а розробки не бралися до уваги. Офіційна пропаганда намагалась запрограмувати суспільну свідомість на незначущість надбань української соціології, а інколи і взагалі в їх відсутність [Кондратик, 1996]. Вивчення внеску українських вчених в еміграції дасть змогу зрозуміти сучасний стан української соціології, її роль і, найголовніше, значення у вирішенні проблем розбудови громадянського суспільства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день існує велика кількість праць присвячених українській еміграції. Серед них такі автори, як: Ульяновський В. [Ульяновський, 1992], Шостак І. [Шостак, 2007, с. 200-220], Ручка А.О. [Ручка, 1995]. Проте, вивчення та узагальнюючий аналіз ролі українських вчених в еміграції у розвитку української соціологічної думки не набрало достатніх масштабів.

Викладення основних результатів дослідження. Українська соціологія в еміграції диспонувала достатньо значною кількістю відомих вчених та наукових інституцій. У міжвоєнний період головними центрами української соціологічної думки в еміграції були: Український соціологічний інститут у Відні, заснований Михайлом Грушевським, Український науковий інститут в Берліні. Але головним центром української емігрантської науки у 1930-х рр. була Чехословаччина. Тут були такі наукові осередки, як: Український вільний університет (на кафедрі соціології працювали Олександр Ейхельман, Володимир Старосольський, Віктор Доманицький) та Український інститут громадознавства у Празі (Микита Шаповал, Володимир Петрів), Українська господарська академія в Подебрадах (Ольгерд Бочковський).

Соціологічна думка в Україні завжди розвивалась як складова загальноєвропейської культури. Так, на межі XIX і XX ст. на розвиток соціології в Україні значний вплив справив сформований на ідеях О. Конта і Г. Спенсера європейський позитивізм. У зв'язку з цим варто ще раз згадати Е. Дюркгейма, який був ініціатором використання історико-порівняльного методу, спирався у своїх дослідженнях на статистику, багатofакторний аналіз.

В українській науці цей метод вперше використав історик, громадський діяч, голова Центральної Ради Української Народної Республіки Михайло Грушевський. Саме він став лідером інституалізованої соціології в Україні. Його соціологічна робота охоплювала надзвичайно широке коло питань. У теоретичному соціологічному вивченні М. Грушевський аналізував суспільно-політичний устрій, соціально-класову структуру тогочасного суспільства, громадські настрої, проблеми етносоціології, етнополітики й моралі [Шостак, 2007, с. 224].

Виходячи з об'єктивних засад соціальних знань, спираючись на історичні факти, удаючись до методу історичного порівняння, Грушевський намагався дати відповідь на питання: що таке людське суспільство, які закони його розвитку й прогресу.

Його головною науковою працею із соціології є «Початок громадянства (генетична соціологія)», яку присвячено центральній проблемі тогочасної соціології – висвітленню причин і чинників утворення соціальності, виникнення й існування людського суспільства. У ній, зокрема, аналізувалися структурні трансформації, що відбувалися на той час у суспільстві: криза традиційних інститутів (сім'ї, сусідських відносин тощо), зростаюча спеціалізація праці, виникнення великих промислових центрів, урбанізація життя, посилення промислової та державної бюрократії тощо. Намагаючись визначити, що робить суспільство суспільством, Грушевський наголошував на важливості боротьби індивідуалістичних і колективістських тенденцій, коли то одні, то інші періодично домінують у суспільному розвитку. Саме ця боротьба стає домінантою соціальної еволюції, що є об'єктом дослідження всіх соціальних наук.

М. Грушевський вивчав закономірності соціальної еволюції, критикував марксистський економічний детермінізм. Заперечуючи тлумачення соціальної еволюції як наслідок впливу суто біологічних інстинктів, Грушевський наголошував на ролі соціально-психологічних чинників.

З різних причин М. Грушевському не вдалося втілити в життя всі свої наукові задуми в Україні, і довелося працювати над цим уже в еміграції. Перший період перебування М. Грушевського за кордоном був досить складним. Він опинився на чужині без будь-яких засобів до існування. Незважаючи на це, прибувши до Відня, він одразу ж зайнявся вирішенням практичних соціологічних проблем, висунувши ідею створення єдиного наукового центру – Українського соціологічного інституту (УСІ), який

об'єднав би різні наукові течії української соціології. Протягом 1919 р. він розробив три варіанти проекту УСІ. Передбачалися автономія цього наукового центру, державна дотація, колегіальне управління, створення філій в основних світових центрах [Ульяновський, 1992].

М. Грушевський ставив перед Соціологічним інститутом найрізноманітніші завдання: проведення соціологічних досліджень, підготовка кваліфікованих дослідників у різних галузях соціології з орієнтацією на самостійну наукову роботу, підтримування зв'язків із міжнародними соціологічними організаціями, обмін досвідом соціологічної роботи: інформація світової громадськості про соціальне життя в Україні, ознайомлення української суспільності із здобутками соціологічної науки на Заході.

Місцем перебування Українського соціологічного інституту М. Грушевський вибрав Женеvu – традиційний інтернаціональний центр, де вже тоді перебувало багато національних організацій різних народів. Однак через різні несприятливі обставини ця ідея виявилася нездійсненою.

Найсприятливіші умови для розгортання наукової діяльності української еміграції склалися натомість у Відні (Австрія), де ще 1915 року було засновано Загальноукраїнську культурну раду, яка мала на меті згуртувати українську інтелігенцію Галичини й Наддніпрянської України для науково-культурної діяльності за несприятливих обставин першої світової війни. Саме тут, у Відні, 1919 року М. Грушевський і заснував перший український науковий заклад в еміграції – Український соціологічний інститут [Христюк, 1921]. Завдяки своєму завзяттю та плідній роботі, в досить короткий термін було сформовано бібліотеку, підбрано працівників, зокрема таких відомих учених, як Н. Шраг, В. Старосольський, Д. Антонович, М. Чечель, М. Шаповал, В. Мазуренко, П. Христюк та інші. Для популяризації наукових ідей та самого Інституту організовувалися та проводилися, на високому науковому рівні, громадські читання та лекції. Робота Інституту полягала і в проведенні соціологічних досліджень, матеріали яких в подальшому видавалися. Сам М. Грушевський займався як дослідницькою так і науковою роботою, зокрема читав курс «Початок громадянства» [Грушевський, 1921, с. 42].

Після від'їзду Михайла Грушевського та деяких співробітників Українського соціологічного інституту в Україну, постала нагальна потреба у створенні нової української наукової установи в еміграції. Так, одним із

непересічних заходів у становленні українських соціологічних ідей стало заснування в 1924 році Українського Інституту Громадознавства, очолюваний М.Ю. Шаповалом. Головним об'єктом дослідження Інституту стало українське суспільство. Він постав як приватно-наукова установа, метою якого було накопичувати наявні українські соціологічні сили, і спрямувати їх на вирішення культурно-історичного завдання, яке полягає у соціологічному вивченні життєдіяльності України. На той час українська соціологічна думка дещо призупинила свій розвиток і українське суспільство залишалося не дослідженим на науковому рівні. Інститут ставив перед собою конкретну мету: «вивчення і формулювання практичних проблем, що витікають з конкретних потреб українського народу в дану добу його існування» [Український..., 1925, с. 115]. Інститут мав багато відділів але найбільшим був відділ соціології і політики який очолював сам М.Ю. Шаповал. На посаді керівника інституту йому вдалося налагодити видання соціологічного часопису «Суспільство» і наукового збірника «Народознавство». Згодом силами інституту вдалося видати праці М. Драгоманова, В. Ковалю, В. Петріва та інших науковців, які досліджували соціологічну думку і працювали над поглибленням знань в цій галузі. Саме як українському соціологу, письменнику, політичному діячу Центральної Ради, М. Шаповалу належить понад 30 наукових праць. Вчений розглядав соціологію як найбільш загальну науку про суспільство, здатну об'єктивно відтворити сутність суспільства, його структуру і взаємозв'язки складових елементів. У своїх працях він перший в українській соціології ввів поняття «українське суспільство», стверджуючи що, якщо суспільство творять групи, то в Україні суспільство тоді стане українським, коли будуть створені українські політичні партії, українські профспілки, українські кооперативні спілки, українські школи та ін. [Соціологія..., 2006]. Це бачення українського суспільства дозволило йому здійснити власну класифікацію суспільних груп. Науковець поділив їх на: організовані (держава, сім'я, партія, церква), характерною рисою яких є внутрішній поділ на керуючих (орган управління) і підлеглих; неорганізовані (мовні, статеві, вікові, расові), провідною рисою яких є відсутність сталої організації; прості (спортивне товариство, науковий гурток, кооператив, земляцтво), які об'єднані однією прикметою; складні (економічні класи і національності), характерною рисою для яких є об'єднання по декільком лініям ознак. М. Шаповал прагнув донести українському суспільству, що організація соціологічних студій та

безпосередньо соціологія, як правдива наука про суспільство, стануть початком ідеологічного відродження українського народу, інтелектуальним інструментом становлення української державності [Шостак, 2007, с. 14-20].

Ідеї державності М. Шаповала підтримував і Володимир Старосольський, будучи правником, соціологом, громадським і політичним діячем, зосереджував свою увагу саме на проблемі нації, держави, аналізував соціологічні аспекти права. Він вважав націю окремою цілісністю, суб'єктом, «особовістю» з власним життям, волею та власною долею. На думку В. Старосольського джерело націотворення полягає у прагненні суспільної спільноти до політичної самостійності, самоврядування. Саме соціологія як наука була покликана визначити і проаналізувати причини поведінки людей, яка суперечить правовим нормам. Він аналізував дію правових норм на громадян, називав державу одним з різновидів соціальних зв'язків, сутність якої полягає у силі правових норм [Старосольський, 1998, с. 75].

Достатньо вагомим науковим центром в еміграції стала Українська господарська академія в Подєбрадах [Stryjek, 2000]. Кафедру соціології та теорії нації протягом десяти років (1923-1932 рр.) очолював український соціолог Ольгерд-Іполит Бочковський. В його працях простежувався вплив провідних світових соціологічних поглядів того часу. Вчений розглядав соціологію як науку про суспільство, головним предметом якої є народ і нація. Професор Бочковський вважав, що соціологія повинна залишити позаду «пережитки» позитивізму і не ототожнювати закони природи і суспільства. У своїх поглядах вчений наголошував, що головними процесами у розвитку українського суспільства є суспільна інтеграція і диференціація. Український народ, лише активною боротьбою, власними зусиллями та без втручання зовні може здобути власну державність.

Протягом 1920-х років вчений працював над розробкою наукової теорії нації, започаткував новий напрям наукових досліджень – націологію. Багато уваги Бочковський приділяв розробці національно-державницької концепції самовизначення українського народу. Його соціологічна думка є загальноєвропейським надбанням, хоча національні ідеї він розвивав на прикладі боротьби за незалежність українського народу. Саме Бочковський розробив концепцію виокремлення системи нових соціологічних дисциплін, обґрунтувавши їх актуальність [Бочковський, 1992, с. 46].

Висновки. Соціологія як наука на початку ХХ ст. перебувала в стадії застою і змушена була виборювати собі право на існування як окрема галузь соціогуманітарного знання. Перебуваючи поза межами держави, українські вчені мали «вільний простір» для наукової діяльності. Те, що було зроблено на межі ХІХ-ХХ ст. у напрямку розробки української соціологічної думки в еміграції складають міцний фундамент для подальшого розвитку соціологічних ідей, традицій сьогодні.

Д ж е р е л а:

Бочковський О. І. Вступ до націології. – Мюнхен : 1992.

Грушевський М. Початки громадянства: генетична соціологія. – Москва : 1921.

Кондратик Л. Історія соціології України в іменах. – Луцьк : 1996.

Ручка А. О., Танчер В. В. Курс історії теоретичної соціології. – Київ : Наукова думка, 1995.

Соціологія: словник термінів і понять / Є. А. Біленький, М. А. Козловець, В. М. Дебой, М. А. Козловець та інші. – Київ : Кондор, 2006.

Старосольський В. Теорія Нації / Передм. І. О. Кресіної. – Нью-Йорк; Київ : Наук. Тов-во ім. Т. Шевченка: Вища школа, 1998.

Український інститут громадознавства // Нова Україна. – 1925. – Ч. 1.

Ульяновський В. Проекти соціологічного інституту Михайла Грушевського // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 7.

Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. – Т.1. – Відень : Український соціологічний інститут, 1921.

Шаповал М. Ю. Загальна соціологія. – Київ : Український центр духовної культури, 1996.

Шостак І. В. Внесок Михайла Грушевського у становлення української соціологічної науки // Наукові записки. Історичні науки. – Вип. 8. – Острог : 2007.

The International at Lucerne 1919: The Resolutions. The Provisional Constitution. – London : The Labour Party, 1919.

Stryjek T. Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego. Analiza wybranych koncepcji. – Wrocław : Fundacja na rzecz nauki polskiej, 2000.

L. Chernii. *The impact of scientific achievements of Ukrainian scholars in emigration on the development of Ukrainian sociological thought.*

In the early 20th century Ukrainian society experienced a serious national political changes. At the present time a large number of Ukrainian scientists were forced to emigrate abroad, where worked actively on the formation and development of the Ukrainian sociological thought.

Keywords: *emigration, Ukrainian sociological thought, society, academics.*